

rities to help the population, forced requisitions and other pressures further increased the sufferings. Political clashes after the war further prolonged the agony.

The consequences of such conditions and deprivations were far-reaching. High mortality rate, spread of numerous diseases and low natality were the most evident. The internal weaknesses of the Montenegrin state and the attitude of the Allies helped strengthen a belief of the impracticality of its existence as an independent state.

NEKI PODACI O STANJU SANITETA NOV I PO SRBIJE SA OSVRTOM NA RAD PIROTSKE VOJNE BOLNICE KRAJEM NOR-a*

Dragoljub NIKOLIĆ, Dragan STUPAR i Dragiša KARAULIĆ

Po uspešno obavljenim ratnim operacijama u periodu septembar—oktobar 1944. godine, kada su konačno oslobođeni istočni i severni delovi Srbije (1), pred Sanitet Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskih odreda (PO) Srbije postavljen je niz zadataka, od kojih je najaktuelniji bio zbrinjavanje velikog broja ranjenika i bolesnika.

Prema sačuvanoj arhivskoj građi, a prvenstveno izveštaju Sanitetskog odeljenja Glavnog štaba NOV i PO Srbije od 7. novembra 1944. godine, koji obuhvata period 1—31. oktobra 1944. godine (2), sanitetska situacija u tom razdoblju bila je dosta dobra.

Svaka brigada imala je ne samo lekare, nego i dovoljan broj srednjeg medicinskog kadra, kao što su lekarski pomoćnici, medicinske sestre, zubari i apotekarski pomoćnici. Pored ovih kadrova, tu su se nalazili još nesvršeni studenti medicine i farmacije koji su takođe bili uključeni u rad, kao i određeni broj veterinarskih pomoćnika. Sem toga, priliv lekara sa oslobođene teritorije i dalje je rastao, što se znatno odrazilo na poboljšanje opšte higijenske situacije i zdravstvenog stanja boraca.

Zahvaljujući sistematskoj preventivi, vašljivost je bila retka. Šugavost se javljala samo u novih boraca koji su je donosili od kuće, ali je i ona energično i uspešno lečena, pa nije predstavljala velik problem za ove jedinice.

Glavni teret lečenja ranjenika i bolesnika nosile su korpusne bolnice i to XIII korpusa na južnom i XIV korpusa na severnom delu istočne Srbije.

U rejonu XIII korpusa radile su tri bolnice: **Stalna vojna bolnica u Nišu** sa oko 700 ranjenika i bolesnika (kapacitet oko 1.000 postelja), **Rezervna vojna bolnica br. 1 u Pirotu** sa oko 500 ranjenika i bolesnika (kapacitet 800 postelja i **Rezervna vojna bolnica br. 2 u Leskovcu** sa svega dvadesetak ranjenika i bolesnika (kapacitet 300 postelja). Osim toga, i u divizijskim bolnicama (22, 24, 46. i 47. divizije) lečen je izvestan broj ranjenika i bolesnika.

U rejonu XIV korpusa nalazilo se više bolnica, i to: **Stalna vojna bolnica u Negotinu** sa oko 400 ranjenika i bolesnika i bolnice na teritoriji tog korpusa u **Čupriji, Jagodini, Paraćinu, Požarevcu, Petrovcu na**

* Rad saopšten na Prvom naučnom sastanku o zdravstvenoj kulturi Pirota i okoline, održanom u Pirotu 27. i 28. maja 1978. godine.

Mlavi, Knjaževcu i Zaječaru, za koje nismo pronašli podatke o broju ranjenika i bolesnika koji su u njima lečeni u to vreme. Sem toga, u **Bolnici Druge proleterske divizije u Kruševcu** bilo je oko 100 ranjenika i bolesnika, u **Bolnici Sedamnaeste divizije u Kragujevcu** 100 ranjenika i bolesnika, a za bolnice u Valjevu, Šapcu, Smederevu i Mladenovcu, koji su u to vreme tek bili oslobođeni, podataka nije bilo.

Ubrzano se radilo i na osposobljavanju bolnica u tek oslobođenim mestima u Srbiji. Otpočelo je organizovanje bolničkih centara u Vrnjačkoj, Niškoj i Vranjskoj Banji i sanatorijuma u Surdulici i na Ozrenu.

Poseban problem u radu vojnih bolnica predstavljala je nestašica zavojnog materijala. Stoga je odlučeno da fabrika platna Ristić u Nišu otpočne sa izradom platna i gaze, s tim da se obezbedi i jedan stručnjak koji bi rukovodio izradom i sterilizacijom prvih zavoja i ostalog zavojnog materijala (2, 3).

Snabdevanje lekovima i zavojnim materijalom vršeno je uglavnom iz javnih apoteka, drogerija i državnih ustanova. Naređenjem Sanitetskog odeljenja, a u saglasnosti s političkim komesarima Glavnog štaba NOV i PO Srbije, bilo je regulisano da se iz apoteka i drogerija uzima samo 5—10% od postojećih zaliha lekova i sanitetskog materijala, i to uz propisano izdatu priznanicu, na kojoj će biti navedeno da se materijal uzima za potrebe NOV i PO Srbije.

Tako prikupljeni sanitetski materijal slivao se u novoformirano **Sanitetsko slagalište u Nišu**, iz koga je potom planski izdavan na osnovu trebovanja operativnih i pozadinskih jedinica i ustanova.

I pored toga što su od saveznika traženi lekovi i preko Savezničke misije više puta urgirano, ni lekovi ni serumi nisu stizali, kao ni obećani serumi iz Zavoda u Sofiji.

U XIII korpusu radila je i Sanitetska škola, u kojoj je školovan pomoćni medicinski kadar, tako da je samo u novembru 1944. godine u njoj bilo čak 260 polaznika na sanitetskom kursu i 75 polaznika na veterinarskom kursu. Ova škola se nalazila u Pirotu i zvala se **Sanitetska škola Vojne oblasti XIII korpusa**. Upravnik škole krajem 1944. godine bio je dr Nikolić, što se vidi po originalnom dokumentu (slika 1) kojim Sanitetska škola 4. decembra 1944. godine šalje na raspored Bolničkoj bazi u Pirotu 13 drugarica koje su završile niži sanitetski kurs (4).

Formiranjem **Bolničke baze XIII korpusa u Pirotu**, dotadašnja **Prva rezervna vojna bolnica** prerasta u **Vojnu bolnicu Niške vojne oblasti br. 1 — Piroto**. Da je ova bolnica neprekidno i sa uspehom radila, pokazuju nam sačuvani originalni dokumenti, kao što su redovni i periodični izveštaji dostavljani komandama krajem 1944. godine i početkom 1945. godine (5).

Po broju postelja i po iskorišćenosti bolničkog kapaciteta Vojna bolnica u Pirotu u to vreme bila je odmah iza Niške vojne bolnice. Imala je ne samo lekare opšte prakse, već i specijaliste, kao i pomoćno sanitetsko osoblje — medicinare, apotekarske pomoćnike, sestre-nudilje, zubotehničare i veći broj bolničara sa završenim kursom.

Prema izveštaju Sanitetskog referenta Komande Pirotskog područja dr Nikole Bankovića koji je dostavljen Sanitetskom odseku Niške vojne oblasti za mesec mart 1945. godine (6), u Vojnoj bolnici u Pirotu radilo je čak 7 lekara, i to: dr Blagoje Anđelković, upravnik Bolnice; dr Radomir Hadži Pavlović, dermatolog; dr Simeon Popivanov, šef Hirur-

Савезнички центар
3. војне области XIII корпус
Пирот 4. XII-1944

A (?)

Болничкој бази
Пирот

Упућујемо Вам 13 другарница - све из ред
4 болничку.

Тумана Бирокат
Олига Сивановић
Тригана Ривит
Вера Јинђић
Ружи Сивановић
Јелица Јелић
Богдана С. Павић

Тана Вуковић
Јулијана Сивановић
Замка Чупић
Олига Ривит
Вурагу Јурић
Марија Ривит.

С. С. - С. Н.

Држите се обавезно имену санитетског шифра од
13. XII-1944 до 27. XII-1944 Пирот.

Упућујемо и коле.
Др Радомир Павловић

Прва резервна болница болничку
Бр. 585 од 23. XII-1944
Пирот

Вojној области XIII корпус
Ниш

Савезнички центар и 13. војној области
ниш арако с шифром на наредном месту.
С. С. - С. Н.

Лични комесар,
Др Радомир Павловић

Др Радомир Павловић

Slika 1. Originalni akt kojim se, nakon završetka nižeg sanitetskog kursa u Sanitetskoj školi u Pirotu, 13 drugarica šalju na raspored.

škog odeljenja; dr Isak S. Tadžer, šef Zaraznog odeljenja; dr Nisim J. Isak, rendgenolog; dr Boris I. Konforti, hirurg i dr Stojan S. Kostić, bolnički lekar. Međutim, već u izveštaju od 2. aprila 1945. godine više se ne nalazi ime dr Popivanova, a za dr Kostića se navodi da je na bolovanju još od 24. januara 1945. godine (7).

Od pomoćnog sanitetskog osoblja, prema jednom drugom dokumentu (8), u ovoj Bolnici su radili: tri apotekarska pomoćnika, deset sestara-nudilja, po jedan zubotehničar, dezinfektor i stariji bolničar, za tim 47 bolničara sa završenim sanitetskim kursom i 22 priučena bolničara bez kursa.

O radu Vojne bolnice u Pirotu najbolje svedoče mesečni izveštaji koji nam snagom autentičnih dokumenata ocrtavaju najznačajniju organizacijsko-stručnu problematiku kojom se bavila ova Bolnica u to vreme.

Tako se u izveštaju o radu Vojne bolnice u Pirotu za mesec april 1945. godine (9) navodi da su samo za tih mesec dana primljena na lečenje ukupno 794 ranjenika i bolesnika, otpušteno iz bolnice i upućeno u jedinice 100, a umrla svega trojica. Istovremeno je izvršeno 58 operacija i aktivnih obrada rana, 74 bolesnika su pregledana na rendgenu, a 41 u zubnoj ambulanti. U **Bolnički centar** i **Bolnicu lakih ranjenika** evakuisana su 232 ranjenika i bolesnika. Istovremeno je u ambulanti bolnice pregledano i 169 obveznika.

Karakteristično je da su u aprilu primljeni samo jedan bolesnik s veneričnim oboljenjem (sifilis) i jedan s trbušnim tifusom. Takođe je primljeno i 10 obolelih od pegavog tifusa, i to borci 37. divizije. Pošto je bilo očigledno da su ovi borci već pošli iz svoje jedinice u periodu inkubacije, odmah je intervenisano da se u toj jedinici preduzmu odgovarajuće mere. Inače, oboleli su propisano depedikulisani i izolovani na Zarazno odeljenje. U isto vreme primljeno je jedno dete iz okoline Pirota s difterijom, jedan borac s tetanusom, pet boraca sa zauškama i jedna žena s trovanjem posle porođaja.

Za lečenje na Zaraznom odeljenju u Bolnici je postojala posebna zgrada sa 6 soba i ukupno 28 bolesničkih kreveta, kao i posebnim sanitarnim čvorom u kome su vodovod i kupatilo bili izdvojeni iz celokupnog čvora Bolnice. Ovim Odeljenjem rukovodio je dr Tadžer, ali je istovremeno obavljao i preglede u Odeljenju ranjenika kao i u bolničkoj ambulanti. Pomagala su mu tri bolničara, od kojih dvojica sa završenim bolničkim kursom, a jedan priučeni bolničar.

U pogledu **snabdevenosti sanitetskim materijalom** situacija u Vojnoj bolnici u Pirotu bila je dosta dobra, izuzev što se povremeno osećala nestašica nekog materijala. Tako su u aprilu 1945. godine nedostajali špricevi, stakla za uzimanje krvi i gumeni baloni, a od lekova sulfopreparati i kardijaka.

U Bolnici je postojala i hemijska laboratorija s mikroskopom i reaktivima za pregled mokraće. Za potrebe ove laboratorije traženo je da se što pre dobije i jedna centrifuga, kako bi se omogućilo obavljanje kompletnijih hemijskih pregleda.

Lekovima i ostalim sanitetskim materijalom Bolnicu je snabdevalo **Apotekarsko slagalište** pri Komandi Pirotskog područja (6), u kojem se u ulozi referenta apotekarstva nalazio Sreten Grotić. Inače, ovo Slaga-

lište je dobijalo sanitetski materijal neposredno iz Sanitetskog slagališta u Nišu. Sanitetski materijal iz Apotekarskog slagališta, koje je uskoro preraslo u Sanitetsko slagalište, deljen je i dostavljen po potrebi, a na osnovu trebovanja jedinica i ustanova (10, 11, 12).

Pred kraj NOR-a sve veći broj ranjenika i bolesnika iziskivao je i povećanje obima stacionarnog lečenja. Zato je ne samo u Srbiji, već i na čitavoj teritoriji zemlje, pored već postojeće sanitetske službe u jedinicama NOV i PO (brigadni, divizijski sanitet itd.), formirano i više tipova vojnih bolnica.

Jedna od takvih vojnih bolnica na teritoriji Srbije bila je **Rezervna vojna bolnica br. 1 Piro**t koja je kasnije prerasla u **Vojnu bolnicu Niške vojne oblasti br. 1 — Piro**t. Na osnovu sačuvane arhivske građe koja se odnosi na rad Saniteta NOV i PO Srbije i Pirotske vojne bolnice u periodu koji obuhvata drugu polovinu 1944. i prvu polovinu 1945. godine, tj. od oslobodjenja Pirota pa do kraja NOR-a, vidi se da su već tada u celini obavljane sve funkcije sanitetskog obezbeđenja u današnjem smislu te reči.

Literatura i izvori

1. Strugar V.: Jugoslavija u ratu 1941—1945. BIGZ, Beograd, 1975, 313; — 2. Institut vojnomedicinske dokumentacije — Odsek za istoriju vojnog saniteta, Beograd, Inv. br. 3104; — 3. Ibidem, Inv. br. 4627; — 4. Ibidem, Inv. br. 15841; — 5. Ibidem, Inv. br. 11279; — 6. Ibidem, Inv. br. 15751; — 7. Ibidem, Inv. br. 15750; — 8. Ibidem, Inv. br. 15846; — 9. Ibidem, Inv. br. 15839; — 10. Ibidem, Inv. br. 15887; — 11. Hronike o radu Sanitetske službe u NOR-u 1941—1945, Srbija, IV sveska, Vojnomedicinska akademija, Odsek za istoriju vojnog saniteta, Beograd 1967, 189—266; — 12. Ibidem, V sveska, Beograd, 1967, 91—154.

SOME DATA CONCERNING THE MILITARY MEDICAL SERVICE OF THE NATIONAL LIBERATION ARMY AND PARTISAN DETACHMENTS OF SERBIA WITH SPECIAL REFERENCE TO THE MILITARY HOSPITAL AT PIROT AT THE END OF THE NATIONAL LIBERATION WAR

Dragoljub NIKOLIĆ, Dragan STUPAR and Dragiša KARAULIĆ

At the end the war, the extent of stationary treatment in Serbia has been broadened due to the increased number of the wounded. Several types of military hospitals (Military Hospital at Piro was one of them) with well organized protection of medical service, have been formed.